

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการจัดการความขัดแย้งในชุมชนบนพื้นที่สูง มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาเงื่อนไขปัจจัยของความขัดแย้งในชุมชนอดีตและปัจจุบัน และศึกษาการใช้ระบบคุณค่า กลไก และวิธีการในการจัดการความขัดแย้งในชุมชน

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เป็นแนวคิดทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง เพื่อกำหนดกรอบในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยตนเอง โดยมีวิธีการและเครื่องมือในการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่ การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่มโดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าครอบครัว คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส ปราชญ์ของชุมชน อีโซ่ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน และกลุ่มหนุ่มสาว ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลโดยการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการแยกแยะข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูลตามกรอบทฤษฎีที่ได้ศึกษามาแล้ว

สรุป

จากการศึกษาของผู้วิจัย สรุปผลได้ดังนี้

1. เงื่อนไข ปัจจัย ของความขัดแย้งในชุมชนอดีตและปัจจุบัน

ความขัดแย้งของชุมชนในอดีต มีปัจจัยหลัก 2 ประการ คือ 1) ความขัดแย้งจากผลประโยชน์และการช่วงชิงทรัพยากร ได้แก่ การเอารัศมีเอาเปรียบชาวบ้านโดยบุคคลภายนอก การเข้ามาบุกรุกป่าของคนภายนอกชุมชน การเข้ามาสัมปทานเหมืองแร่ของทุนอภิมหาทุนทางเศรษฐกิจ การเข้ามาปลูกป่าทับที่ทำกินของชาวบ้านโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ และ 2) ความขัดแย้งจากค่านิยม ความเชื่อและโลกทัศน์ ได้แก่ ค่านิยมที่มองว่าคนถูกเกณฑ์ไปเป็น

แรงงานเป็นคนละพวกไม่ควรคบค้าสมาคมด้วย ความเชื่อและมุมมองเกี่ยวกับการฟื้นฟูป่าที่ต่างกันระหว่างชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐ โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญที่ส่งผลต่อความขัดแย้ง 2 ประการ คือ เงื่อนไขภายนอกชุมชนได้แก่ นโยบายรัฐในการส่งเสริมปลูกพืชทดแทนฝิ่น และเงื่อนไขภายในชุมชน คือ ความอ่อนแอของชุมชน ได้แก่ การมีชาวบ้านจำนวนมากติดฝิ่นทำให้ไปเป็นลูกจ้างและลูกค้าของชาวม้งและพม่า การขาดการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทำให้ไม่มีพลังที่จะจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนได้ การไม่มีผู้นำที่เข้มแข็ง ที่จะนำชุมชนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

สำหรับความขัดแย้งในปัจจุบัน มีปัจจัยมาจากเหตุ 3 ประการ คือ 1) ความขัดแย้งจากผลประโยชน์และการช่วงชิงทรัพยากร ได้แก่ การเวนคืนที่ดินของชาวบ้านที่มีที่ทำกินในเขตป่าเพื่อกำหนดเป็นเขตป่าอนุรักษ์ การเข้ามาลักลอบล่าสัตว์ป่าของบุคคลภายนอกชุมชน การเข้ามาซื้อที่ดินในชุมชนเพื่อการเก็งกำไรของนายทุนภายนอก การสร้างเขื่อนของทางราชการที่ทำให้ที่นาของชาวบ้านต้องถูกน้ำท่วม เป็นต้น 2) ความขัดแย้งจากค่านิยม ความเชื่อและโลกทัศน์ ได้แก่ ความแตกต่างของชาวบ้านบางคนในชุมชนที่มีวิถีชีวิตเป็นปัจเจกบุคคลกับความเป็นชุมชน ความเชื่อและโลกทัศน์ของรัฐที่มองป่าแบบแยกส่วนและไม่เชื่อว่าคนอยู่ร่วมกับป่าได้ ในขณะที่ชาวบ้านมองป่าเป็นองค์รวมและเชื่อว่าคนอยู่ร่วมกับป่าได้สามารถรักษาป่าได้อย่างยั่งยืน และ 3) ความขัดแย้งจากความสัมพันธ์ ได้แก่ ความสัมพันธ์ที่เข้ากันไม่ได้ระหว่างเด็กนักเรียนรุ่นพี่และรุ่นน้อง ที่ขยายกลายเป็นความขัดแย้งในเวลาต่อมา โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง 4 ประการ คือ 1) นโยบายของรัฐ ได้แก่ นโยบายป่าไม้ของรัฐ ที่รัฐพยายามยึดทรัพยากรป่าคืนจากชาวบ้าน โดยอ้างว่าเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า และการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่มเติม มีการเข้มงวดในการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านที่อยู่กับป่า และนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อส่งออก และการส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุน 2) การขยายตัวของกลไกตลาด โดยเฉพาะการขยายตัวของพืชพาณิชย์ เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร การปลูกพืชในลักษณะที่หลากหลายเริ่มถูกแทนที่ด้วยการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า เช่น การปลูกกะหล่ำปลีเป็นแปลงใหญ่ 3) ความสมบูรณ์ของทรัพยากร ซึ่งเป็นฐานการผลิตที่สำคัญ ที่หล่อเลี้ยงวิถีชีวิตชาวปกาเกอะญอ ไม่ว่าจะเป็นการผลิตเพื่อการยังชีพหรือการผลิตเพื่อการค้า ทั้งนี้เป็นเพราะชาวปกาเกอะญอชุมชนบ้านหนองเต่ารู้จักใช้และรักษาความอุดมสมบูรณ์ไว้ไม่เฉพาะคนรุ่นตนเองแต่เผื่อไว้ถึงลูกหลาน มีความเชื่อ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับดิน น้ำ ป่า มากมาย และ 4) วิถีชีวิตของชาวบ้านที่ผูกพันกับทรัพยากร เนื่องจาก

ความมั่นคงในชีวิตของชาวปกาเกอะญอขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ซึ่งเป็นฐานการผลิตที่สำคัญที่สุด เมื่อใช้ก็ต้องรักษา ดังคำสุภาษิตที่ว่า "ได้กินจากป่า ต้องรักษาป่า ได้กินจากน้ำต้องรักษาน้ำ" ชาวชุมชนบ้านหนองเต่าล้วนแต่มีจิตใจที่นอบน้อมต่อธรรมชาติ เมื่อเป็นเช่นนี้การที่มีคนไปทำให้ธรรมชาติที่ผูกพันกับวิถีชีวิตมีอันเป็นไป เช่น การลักลอบล่าสัตว์ การตัดไม้หวงห้าม การใช้อย่างไม่รู้คุณค่า จึงผิดไปจากวิถีชีวิตของชาวปกาเกอะญอชุมชนบ้านหนองเต่า และกลายเป็นความขัดแย้งในหลายกรณี

2. การใช้ระบบคุณค่า กลไกและวิธีการในการจัดการความขัดแย้ง

การจัดการความขัดแย้งในอดีต ชุมชนใช้ระบบคุณค่าในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต ซึ่งอยู่เบื้องหลังการกำหนดท่าที และการแสดงออกต่อความขัดแย้งและการจัดการกับความขัดแย้ง ได้แก่ การเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นคน เมื่อเกิดความขัดแย้งแล้วก็ไม่ใช้ความรุนแรงในการจัดการกับความขัดแย้ง ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พิธีกรรม สามารถคลี่คลายความขัดแย้งลงได้เมื่อปล่อยให้เวลาผ่านไประยะหนึ่ง สำหรับกลไกในการจัดการความขัดแย้งในอดีต กลไกที่สำคัญคือ ผู้นำ กลุ่ม/องค์กรชาวบ้าน เครือข่าย และกลไกรัฐ สำหรับผู้นำมีบทบาทในการเจรจาต่อรอง รวมคน/กลุ่ม กลุ่ม/องค์กรชุมชน มีบทบาทในการแสดงพลังต่อรอง เช่นเดียวกับเครือข่าย และใช้กลไกรัฐเมื่อชุมชนไม่สามารถที่จะจัดการความขัดแย้งได้ วิธีการในการจัดการความขัดแย้ง หากเป็นในชุมชน จะปล่อยให้เหตุการณ์ค่อยคลี่คลายลงโดยใช้ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน เช่น ความเป็นเครือญาติ ผนวกกับระยะเวลาที่ผ่านมา กรณีความขัดแย้งกับภายนอก ชุมชนไม่สามารถใช้คุณค่าทางวัฒนธรรมไปใช้ได้โดยตรง แต่มีส่วนในการกำหนดท่าทีและการปฏิบัติต่อคู่ขัดแย้ง วิธีการที่ใช้คือ การเจรจาตกลงแบบไม่เป็นทางการเมื่อเป็นความขัดแย้งกับภายนอก เป็นจุดเริ่มต้นในการแก้ไขความขัดแย้ง หากเจรจาไม่ได้ผลก็จะมีการรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและต่อต้าน และหากความขัดแย้งที่เกินความสามารถของชุมชนและมีชุมชนที่ได้รับผลกระทบร่วมกันก็จะใช้วิธีการสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านเพื่ออำนาจการต่อรอง และวิธีการสุดท้ายเมื่อทำทุกวิธีการแล้วไม่ได้ผลคือการประสานงานกับรัฐ

สำหรับการจัดการความขัดแย้งของชุมชนในปัจจุบัน ชุมชนใช้ระบบคุณค่าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชุมชน ระบบคุณค่าที่ชุมชนยังคงยึดมั่นและให้ความสำคัญ ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปี รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในหมู่บ้าน พิธีกรรมยังคงช่วยคลี่คลายความขัดแย้งของชุมชนอยู่เช่นเดิม

อย่างไรระบบคุณค่าไม่ถูกนำไปใช้จัดการกับปัญหาความขัดแย้งโดยตรง แต่จะอยู่เบื้องหลัง การกำหนดท่าทีและพฤติกรรมเมื่อเกิดความขัดแย้งและฝ่ายตรงข้าม สะท้อนให้เห็นจากการ จัดการความขัดแย้งที่ไม่ใช้ความรุนแรง มีลักษณะประนีประนอมสูง สิ่งที่เป็นพัฒนาการด้าน ระบบคุณค่าของชุมชน คือ มีการอธิบายและให้ความหมายกับความเชื่อ ตำนาน พิธีกรรม ใน สถานการณ์ใหม่ เช่น การใช้นิทานเรื่องนกทราย มาอธิบายการเรียกร้องขอความเป็นธรรมให้ ตนเองเมื่อถูกรังแก เป็นต้น ด้านกลไกในการจัดการความขัดแย้งของชุมชน ยังคงเป็นผู้นำ แต่ มีพัฒนาการในด้านบทบาทหน้าที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากบทบาทในการนำกลุ่มชาวบ้านแล้ว ยัง ต้องแสวงหาความรู้จากภายนอก ให้เท่าทันต่อสถานการณ์ความขัดแย้งที่ซับซ้อนขึ้น การทำ หน้าที่ในการให้ข่าวสารข้อมูลแก่ชาวบ้านเพื่อสร้างสำนึกชาวบ้านในการต่อสู้เรียกร้อง รวมทั้ง การประสานงานเชื่อมโยงกับชาวบ้าน กลไกถัดมาคือ กลุ่ม/องค์กรชุมชน ที่มีบทบาทมากขึ้น ในการเรียนรู้ที่จะเท่าทันสถานการณ์ปัญหาความขัดแย้งที่ซับซ้อนมากขึ้น สถานการณ์ความ ขัดแย้งในระยะหลังซับซ้อนมากขึ้นกลไกชุมชนเพียงลำพังไม่สามารถสนองต่อปัญหาได้ จึงมี การแสวงหากลไกภายนอกมาช่วยทั้งในแง่ความร่วมมือและการขอรับการสนับสนุน ในส่วน ของการแสวงหาความร่วมมือ จะเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับชุมชนที่มีปัญหาร่วมกัน มีการ แสวงหาความช่วยเหลือด้านข่าวสารข้อมูล การวิเคราะห์สถานการณ์จากนักวิชาการและ หน่วยงาน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น สำหรับวิธีการในการจัดการกับความขัดแย้งใน สถานการณ์ที่ซับซ้อนขึ้นชุมชนก็มีวิธีการที่หลากหลายและผสมผสานมากขึ้น ทั้งการปรับใช้ วัฒนธรรมประเพณี การเจรจาตกลงแบบไม่เป็นทางการ การรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและ ต่อต้าน การสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านเพื่ออำนาจการต่อรอง การประสานงานกับรัฐ และ การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่องการจัดการความขัดแย้งในชุมชนบนพื้นที่สูง มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา เงื่อนไข ปัจจัย ของความขัดแย้งในชุมชนอดีตและปัจจุบัน และศึกษาการใช้ระบบคุณค่า กลไกและวิธีการในการจัดการความขัดแย้งในชุมชน ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

ความเข้มแข็งของชุมชน จากการศึกษาครั้งนี้ค้นพบว่า ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการจัดการความขัดแย้งภายในชุมชน ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ การที่ชุมชนมีผู้นำที่มีความเข้มแข็ง มีจิตสำนึก เอาจริงเอียงกับการแก้ไขปัญหของ

ชุมชน การมีสมาชิกชุมชนที่มีคุณภาพ มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน มีการเรียนรู้
อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรชุมชน มีการรวมกลุ่ม รวมพลังเพื่อดำเนินการควบคุม
และจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง อาศัยอำนาจ ความรู้ และกลไกภายในชุมชน
กำหนดแนวทางของการแก้ปัญหา โดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชน ชุมชนสามารถพัฒนา
ศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้สร้างภูมิปัญญาของตนเอง
มีผลให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถที่พัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างต่อเนื่อง
สอดคล้องกับการศึกษาของ พรพิไล เลิศวิชา (2532, หน้า 11) ที่พบว่า ความเข้มแข็งจาก
ภายในหมู่บ้านคิรีวงนั้นต่างหากที่จะทำให้กำลังของพวกเขาขึ้นมาเสมอกับปัจจัยภายนอก
อื่นๆ พอที่จะเจรจา ตกลงร้องขอต่อรองได้อย่างมีศักดิ์ศรี และ เอนก นาคะบุตร (2536, หน้า
6) พบว่า ชุมชนที่เข้มแข็งสามารถจัดการกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของชุมชน ได้มีองค์ประกอบ
สำคัญ 3 ประการ คือ 1) ภูมิปัญญาความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการ
เปลี่ยนแปลงภายนอก 2) องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา และ 3) เวที
การเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบุกรุกจากภายนอก
นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการศึกษาของอุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทย์พงศ์ (2540,
หน้า 8 - 10) ซึ่งได้สรุปถึงลักษณะที่สำคัญของชุมชนที่เข้มแข็ง ไว้ดังนี้ 1) ชุมชนที่มีสภาพ
รวมกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้นในทางกายภาพหรือรูปธรรมคือสมาชิกของชุมชนมี
ศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกันในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของส่วนตัวและส่วนรวมทั้ง
ด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน
 ฯลฯ ในทางจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยม ความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่าง
หนึ่งร่วมกันและรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรู้สึกผูกพันกับชุมชนและสมาชิก
ในชุมชน มีความรักใคร่สามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกัน 2) ชุมชน
มีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับที่สูง โดยมีทุนแรงงานทรัพยากร เพื่อการยังชีพพื้นฐาน
ของครอบครัวตนเอง แม้จะมีการพึ่งพิงภายนอก ก็อยู่ในลักษณะที่ชุมชนมีอำนาจในการ
จัดการ การเลือกสรรการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมสูงไม่ว่าด้านอาชีพ การศึกษา การกินอยู่
 ประเพณี การรักษาพยาบาล 3) ชุมชนที่สามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วย
ตนเองเป็นส่วนใหญ่โดยอาศัยอำนาจ ความรู้ และกลไกภายในชุมชน กำหนดแนวทางของการ
แก้ปัญหา โดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ สังคม
วัฒนธรรม และ 4) ชุมชนที่พัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการ
เรียนรู้สร้างภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ การบริหารจัดการ การปกครอง

วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ฯลฯ มีผลให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถที่พัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างต่อเนื่อง

การเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้เพื่อหาวิธีในการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า ชุมชนมีรูปแบบการเรียนรู้อย่างน้อย 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนในชุมชน เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น จะมีการพูดคุยกันในชุมชน ทำความเข้าใจความขัดแย้งที่เกิดขึ้น พูดคุยถึงผลกระทบที่จะตามมาหากไม่แก้ไข ค้นหาวิธีการและตัดสินใจร่วมกันว่าจะมีการดำเนินการอย่างไรต่อไป 2) การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกและเครือข่ายฯ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นบางกรณี ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง ไม่รู้ว่าจะจัดการแก้ไขอย่างไร เนื่องจากไม่มีความรู้ ไม่มีประสบการณ์ แต่เหตุการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นในชุมชนอื่น ก็มีการเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนและเครือข่ายอื่น และ 3) การเรียนรู้จากการประชุม สัมมนา กับนักวิชาการ และหน่วยงานภายนอก ปัญหาความขัดแย้งที่มีขนาดใหญ่และมีความซับซ้อน เช่น ความขัดแย้งที่เกี่ยวกับนโยบายรัฐ ชุมชนมีแกนนำที่ติดตามสถานการณ์กับบรรดานักวิชาการและหน่วยงานภายนอกอยู่เสมอ ผลจากการเรียนรู้ดังกล่าวก็นำมาถ่ายทอดให้การศึกษาแก่คนในชุมชน โดยการประชุมแลกเปลี่ยนกันในชุมชน ใกล้เคียงกับการศึกษาของ เอนก นาคนบุตร (2538) ว่า องค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน มีอยู่ในชุมชนทั้งปัจเจกและกลุ่ม กระบวนการนี้เป็นการเรียนรู้เรื่องชีวิตของพวกเขาเพื่อแก้ไขปัญหของเขา กลุ่มกระบวนการเรียนรู้บางคนเรียกว่าองค์กรชาวบ้าน ซึ่งมีรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้ 1) กรณีที่เกษตรกรมาพบกันเอง เป็นการเชื่อมความรู้ระหว่างพวกที่เป็นปัญญาชนด้วยกัน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือพระมาพบกัน 2) กรณีที่มีนักวิชาการลงไปคุยกับผู้นำชุมชน แล้วเกิดกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ขึ้น บางเรื่องเอามาเป็นนโยบายแล้วเช่น ป่าชุมชน เรื่องเกษตรผสมผสาน 3) กรณีที่มีสถาบันภายนอกเข้ามาเสริม เช่น สถาบันวิจัยและพัฒนา สถาบันการศึกษา ทำการวิจัยเก็บข้อมูลรอบตัวของผู้นำที่มีลักษณะเป็นแม่ข่าย ส่งเสริมความเป็นปัญญาชนของเขา และขยายการเรียนรู้ที่ทำให้ผู้อยู่ภายใต้เครือข่ายเข้มแข็งขึ้น โดยผ่านกลไกของเครือข่าย สายความเชื่อ สายเครือญาติ สายกิจกรรม สายปัญหาร่วม และสายจัดตั้ง 4) กระบวนการเชื่อมผู้นำเข้าด้วยกัน แล้วเกิดทางเลือกในการแก้ปัญหาและการพัฒนาขึ้น

เครือข่าย อย่างไรก็ตามแม้ว่าความเข้มแข็งของชุมชนจะสามารถจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ ทั้งที่เป็นความขัดแย้งภายในชุมชน และกรณีความขัดแย้งกับ

บุคคล/ชุมชนภายนอก ที่เข้ามาละเมิดสิทธิ กฎเกณฑ์ของชุมชน แต่ความเข้มแข็งของชุมชนเพียงอย่างเดียวไม่สามารถจัดการกับความขัดแย้งที่มีขนาดของปัญหาที่ใหญ่และซับซ้อนขึ้นได้ เช่น กรณีความขัดแย้งกับทุนอิทธิพลทางเศรษฐกิจ ความขัดแย้งอันเกิดมาจากนโยบายของรัฐ ชุมชนต้องสร้างกลไกและวิธีการใหม่เพื่อจัดการกับปัญหาดังกล่าว จากการศึกษาพบว่า ชุมชนรู้จักการสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรอง กดดัน กับคู่ขัดแย้งที่มีอิทธิพลและอำนาจมากกว่ามาตั้งแต่ในอดีต และได้มีการพัฒนารูปแบบการสร้างเครือข่ายอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การสร้างเครือข่ายเพื่อเสริมพลังอำนาจของชุมชนในการต่อรองกับคู่ขัดแย้ง มีทั้งการสร้างเครือข่ายชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงกัน เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำ ฯลฯ และเครือข่ายข้ามพื้นที่ เช่น เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายเกษตรกรรายย่อย เป็นต้น ดังนั้นเครือข่ายจึงเป็นรูปแบบหนึ่งในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ชาวบ้านได้ใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินงานที่ผิดพลาดของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานทรัพยากรบุคคลทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มและสร้างอำนาจในการต่อรองให้กับชุมชน ดังที่กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 60 – 66) กล่าวถึงเครือข่ายประชาชนว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคล กลุ่มหรือหลาย ๆ องค์กรที่มีทรัพยากรเป็นของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการดำเนินงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานกันโดยใช้ระยะเวลาพอสมควร แม้จะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ (เปรียบเสมือนสายโทรศัพท์ต่อเอาไว้) เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถติดต่อไปได้

เครือข่ายการเรียนรู้ หากการรวมตัวของชุมชนเป็นเครือข่ายในลักษณะต่าง ๆ เพื่อเป็นเสริมพลังอำนาจในการต่อรองกับฝ่ายตรงข้าม ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงพลังในเชิงปริมาณ แต่อย่างไรก็ตามพลังอำนาจเชิงปริมาณแต่เพียงด้านเดียว ไม่เพียงพอต่อการเคลื่อนไหวเพื่อจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ จำเป็นต้องมีพลังเชิงคุณภาพควบคู่ไปด้วย พลังเชิงคุณภาพนี้คือ ความสามารถในการรับรู้และเข้าใจสถานการณ์ปัญหาอย่างรอบด้าน และเชื่อมโยง ชีตความสามารถในการวิเคราะห์เหตุแห่งปัญหา ความสามารถในการแสวงหาทางเลือกในการจัดการกับปัญหา ความสามารถในการตัดสินใจใช้ทางเลือกนั้นอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามารถในการวิเคราะห์ ทบทวนและสรุปบทเรียน เป็นต้น จากการศึกษาครั้งนี้พบว่านอกจากชุมชนจะสร้างเครือข่ายเพื่อผนึกกำลังและเสริมอำนาจให้แก่ชุมชนแล้ว

ชุมชนยังมีการสร้างเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้ที่จะจัดการกับปัญหาความขัดแย้งด้วย เริ่มจากการเรียนรู้ผลกระทบที่จะตามมาเมื่อปล่อยให้มีการดำเนินงานอย่างใดอย่างหนึ่งจากภายนอก เช่น การล้มปทานเหมืองแร่ การอพยพคนออกจากป่า ซึ่งการเรียนรู้ในเรื่องนี้สามารถสร้างสำนึกและดึงการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านและชุมชนให้ผนึกกำลังต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมได้เป็นอย่างดี ประการถัดมา การเรียนรู้ประสบการณ์การแก้ปัญหาจากชุมชนอื่นที่เคยมีการดำเนินงานในลักษณะความขัดแย้งใกล้เคียงกัน ซึ่งชุมชนสามารถนำมาปรับใช้ในชุมชนได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนจึงทำให้แต่ละฝ่ายต่างได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นในกรณีที่ชุมชนจะต้องเรียนรู้เพื่อให้เท่าทันเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ผลกระทบจากโลกาภิวัตน์ซึ่งมีความเชื่อมโยงตั้งแต่ชุมชนท้องถิ่นถึงระดับประเทศชาติและระดับโลก ก็มีการเชื่อมโยงกับบุคคลและหน่วยงานภายนอก เช่น นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาภาคเอกชน มาช่วยให้ข้อมูลให้มุมมองและการวิเคราะห์สถานการณ์ให้ ซึ่งข้อมูล สถานการณ์ความเคลื่อนไหวรวมทั้งการวิเคราะห์ดังกล่าว ผู้นำชุมชนที่มาเชื่อมโยงการเรียนรู้จากเครือข่ายดังกล่าวก็จะนำไปสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนอีกต่อหนึ่ง เพื่อเพิ่มขีดความสามารถให้แก่ชุมชนในการรู้เท่าทันกับสถานการณ์ปัญหา ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา การหาและสร้างทางเลือกในการแก้ปัญหา ไปจนถึงการตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหา เป็นต้น ในสถานการณ์ความขัดแย้งในปัจจุบันที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น ทำให้ชุมชนต้องมีการเรียนรู้และปรับตัวมากขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ชุมชนต้องมีเครือข่ายการเรียนรู้ ที่จะมาช่วยเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการกับความขัดแย้งอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป ประเด็นเครือข่ายการเรียนรู้นี้ เสรี พงษ์พิศ (2536, หน้า 39) กล่าวถึงเครือข่ายว่า เป็นการรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน ระหว่าง กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน โดยมีหลักยึดตามขอบเขตของพื้นที่ ประเด็นเนื้อหาและสถานภาพทางสังคม ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่น เหมาะสมกับท้องถิ่น ที่จะช่วยให้บุคคลและชุมชน สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยองค์ประกอบที่สำคัญคือ ภูมิปัญญา พื้นบ้าน การปฏิบัติ แบบอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทของสังคม คมนาคมและการติดต่อที่สะดวกขึ้น ทำให้การไปมาหาสู่การดูงาน การร่วมกันทำ ช้ามเขตแดนของชุมชน อำเภอ จังหวัดและภาค เป็นไปได้ง่าย องค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน มีอยู่ในชุมชนทั้งปัจเจกชนและกลุ่ม ในขณะที่การศึกษาของ พดิน แดงจวง (2536, หน้า 446) พบว่า เครือข่ายการเรียนรู้อาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดและกระบวนการในการ

จัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน ตลอดจนองค์กรให้เกื้อกูลและเชื่อมโยงกันที่จะช่วยแลกเปลี่ยนความรู้ เครือข่ายการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการ หรือกลไกที่จะทำให้เกิดกระบวนการแก้ปัญหาาร่วมกัน โดยการแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ แบ่งปันทรัพยากรและอื่น ๆ สอดคล้องกับ อภิชาติ พันธเสน (อ้างใน ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล, 2538) ว่า เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ ความสามารถ ช่วยการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในส่วนที่ขาดแคลนอยู่ โดยมีฐานคิดว่า ไม่มีใครคนใดคนหนึ่ง หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง เป็นผู้ผูกขาดแต่เพียงผู้เดียว ความรู้เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน สำหรับเอนก นาครบุตร (อ้างแล้ว, 2538) กล่าวว่าปัจจุบันมีกลุ่มกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน กระบวนการนี้เป็นการเรียนรู้เรื่องชีวิตของพวกเขาเพื่อแก้ไขปัญหาของเขา กลุ่มกระบวนการเรียนรู้บางคนเรียกว่าองค์กรชาวบ้าน ปัจจุบันมีเนื้อหา 3 เรื่องที่เป็นเรื่องใหญ่ ๆ คือ 1) เรื่องการเกษตรที่เป็นเรื่องของชนบท จะมีกลุ่มเล็ก กลุ่มกิจกรรมย่อยสัมพันธ์กับเรื่องเกษตร โดยรัฐและเอกชนเข้าไปเสริมให้เกิดการเรียนรู้ มีการรวมกลุ่ม มีการระดมทุนต่อสู้ปัญหา 2) เรื่องเศรษฐกิจ ตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ 3) เรื่องคุณภาพชีวิตเกิดจากการที่กระทรวงสาธารณสุขหรืออีกหลายฝ่ายเข้าไปเสริม สำหรับรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบทที่ผ่านมา มีกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทในแนวนอน รูปแบบดังนี้ 1) กรณีที่เกษตรกรมาพบกันเอง เป็นการเชื่อมความรู้ระหว่างพวกเขาที่เป็นปัญญาชนด้วยกัน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือพระมาพบกัน 2) กรณีที่มีนักวิชาการลงไปคุยกับผู้นำชุมชน แล้วเกิดกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ขึ้น บางเรื่องเอามาเป็นนโยบายแล้วเช่น ป่าชุมชน เรื่องเกษตรผสมผสาน 3) กรณีที่มีสถาบันภายนอกเข้ามาเสริม เช่น สถาบันวิจัยและพัฒนา สถาบันการศึกษา ทำการวิจัยเก็บข้อมูลรอบตัวของผู้นำที่มีลักษณะเป็นแม่ข่าย ส่งเสริมความเป็นปัญญาชนของเขา และขยายการเรียนรู้ที่ทำให้ผู้อยู่ภายใต้เครือข่ายเข้มแข็งขึ้น โดยผ่านกลไกของเครือข่าย สายความเชื่อ สายเครือญาติ สายกิจกรรม สายปัญหาร่วม และสายจัดตั้ง และ 4) กระบวนการเชื่อมผู้นำเข้าด้วยกัน แล้วเกิดทางเลือกในการแก้ปัญหาและการพัฒนาขึ้น

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า วิธีการจัดการความขัดแย้งของชุมชนสัมพันธ์กับขนาดและความซับซ้อนของปัญหา ชุมชนมีวิธีการที่หลากหลายและซับซ้อนตามไปกับขนาดและความซับซ้อนของความขัดแย้ง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชน ชุมชนสามารถจัดการแก้ไขความขัดแย้งได้โดยการปรับใช้คุณค่าทางวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่ สำหรับความขัดแย้งกับภายนอก ไม่ว่าจะเป็นบุคคล ชุมชน ทุนอิทธิพลหรือรัฐ ชุมชนมีข้อจำกัดในการปรับใช้ระบบคุณค่าในการจัดการกับความขัดแย้งนั้นได้โดยตรง แต่

มิได้หมายความว่า ไม่มีการปรับใช้ระบบคุณค่าในการจัดการความขัดแย้ง แม้ว่ามีได้ปรับใช้โดยตรงแต่ชุมชนยังคงใช้ระบบคุณค่าเป็นฐานในการจัดการกับความขัดแย้งอยู่นั่นเอง ซึ่งสะท้อนออกมาในการกำหนดท่าที ปฏิสัมพันธ์กับคู่กรณีความขัดแย้ง ที่ไม่ใช้ความรุนแรง เป็นต้น สำหรับปัญหาความขัดแย้งที่มีขนาดใหญ่และซับซ้อนชุมชนก็ยิ่งต้องคิดค้นวิธีการมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ซึ่งวิธีการดังกล่าว ชุมชนมักจะได้จากเครือข่ายการเรียนรู้ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั่นเอง

ผู้นำ การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง การที่ชุมชนมีผู้นำที่หลากหลาย และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็น ฮีโร่และผู้อาวุโส แม้ว่าจะไม่มีบทบาทในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นความขัดแย้งกับภายนอก แต่ก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดท่าที การกำหนดวิธีทางในการแก้ปัญหา เช่น กรณียกเอาตำนาน นิทาน มาสร้างสำนึกและแนวทางในการกำหนดวิธีทางในการจัดการความขัดแย้ง การเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมของชุมชนในรอบปีซึ่งมีส่วนสำคัญที่จะลดความบาดหมางของคู่ขัดแย้งในชุมชน ฯลฯ กรณีผู้นำที่เป็นทางการหรือผู้นำทางการปกครองและพัฒนา ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน ที่สามารถบังคับใช้กฎระเบียบสำหรับบุคคลภายนอกที่เข้ามาละเมิดสิทธิกฎระเบียบของชุมชน ความสามารถในการดึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน เมื่อเกิดความขัดแย้งกับภายนอกที่ต้องการพลังจากชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มไปเคลื่อนไหวคัดค้านและเรียกร้อง รวมทั้งการระดมทรัพยากรจากชาวบ้านเพื่อเป็นทุนในการจัดการกับปัญหา รวมไปถึงความสามารถในการประสานงานกับหน่วยงานราชการสำหรับการจัดการกับความขัดแย้งบางกรณี ฯลฯ ผู้นำทางความคิดที่เชื่อมโยง ติดตามสถานการณ์กับภายนอก แล้วนำข้อมูลมาถ่ายทอด กับชาวบ้านให้ชาวบ้านรับรู้และเท่าทันกับสถานการณ์ โดยเฉพาะกรณีที่เป็นความขัดแย้งกับรัฐ ซึ่งกรณีนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ (2542 หน้า 163-164) ว่า ชุมชนแทบทุกแห่งที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่าแล้วแต่เป็นชุมชนที่มีผู้นำ ทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ ที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพการณ์ทางการเมืองเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งไปกว่านั้นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือ การทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก นอกจากนั้นยังสอดคล้องกับการศึกษาของ วรเชษฐ หน่อคำ (2544, หน้า 76) ว่า การจัดการความขัดแย้งในชุมชนชนบท ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน จะมีบทบาทในการเป็นผู้นำ เป็นผู้สนับสนุน เป็นผู้ส่งเสริม เป็นผู้ไกล่เกลี่ย

ประณีประนอม เป็นผู้ประสานงาน เป็นผู้รักษากฎระเบียบกติกาของชุมชนในการป้องกันควบคุม ระวังแก้ไขและคลี่คลายความขัดแย้ง โดยอาศัยกลไกองค์ประกอบของชุมชน ตั้งแต่สถาบันครอบครัว สถาบันวัด สถาบันกลุ่มองค์กรชุมชน ประเพณีความเชื่อ รวมถึงกฎเกณฑ์ทางสังคมมาใช้ในการจัดการกับความขัดแย้ง เป็นกระบวนการควบคุมทางสังคมที่ผู้นำชุมชนใช้กลไกสถาบันในชุมชน ประเพณีความเชื่อ ข้อกำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคม ให้สมาชิกในชุมชนยึดถือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานของชุมชน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม โดยวิธีการหรือกรรมวิธีครอบคลุมทั้งการควบคุมพฤติกรรมคนในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่สังคมพึงประสงค์

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่องการจัดการความขัดแย้งในชุมชนบนพื้นที่สูง ที่ได้รับในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไปดังนี้

1. ช่องทางและรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการความขัดแย้ง
2. การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการกับความขัดแย้ง
3. ศักยภาพชุมชนในการจัดการกับความขัดแย้ง
4. บทบาทของผู้นำในการจัดการกับความขัดแย้ง
5. นโยบายรัฐที่ส่งผลต่อการเกิดความขัดแย้งของชุมชน